

ČASOVNA ORGANIZACIJA IN KAKOVOST BIVALNEGA OKOLJA

akad. prof. dr. Zdravko Mlinar, Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU)

UDK 502.14

JEL: O200

Povzetek

Časovna organizacija bivalnega in življenjskega okolja je v družboslovnih obravnavah in celo pri načrtovanju v praksi, v primerjavi s prostorsko, zelo zapostavljena in malo preučena. Ob osredotočenosti na fizične strukture grajenega okolja, še zlasti pri stanovanjskem in urbanističnem načrtovanju, v katerem prevladuje arhitektura, pretežno ohranja svojo statično naravo in producira »dokončne« rešitve. Te pa prihajajo v neskladje s spremembami, ki se dogajajo po pravilih življenjskega ciklusa, in dolgoročni družbenorazvojnimi spremembami. To neskladje pa v bivalnem okolju lahko pomeni preobremenjenost ali neizkoriščenost prostorov, naprav ipd. Preteklost in prihodnost se obravnavata po tradiciji idiografskih raziskovanj kot nizanje posameznih pojavov ali dogodkov, kar ne daje osnove za predvidevanje in usmerjanje. Zgodovinske obravnave ostajajo samozadostne in se ne postavljajo v funkcijo predvidevanja in vplivanja na prihodnost. Temeljni paradoks načrtovanja: z večjim ali manjšim zaostankom sledi spremembam, namesto da bi jih predvidelo in usmerjalo. Časovno nediferencirana organizacija rabe prostorov povzroča velike izgube. Globalizacija pa izsiljuje vse večje časovno upoštevanje v smislu 24/7/365. Nepreučeni ostajajo procesi odločanja z deležniki s konfliktnimi kratkoročnimi (profitnimi) in dolgoročnimi interesi. Pozornost zasluži nemoč posameznika, ki vpliva na čas gradnje; začasna raba prostorov idr.

Gljučne besede: časovna razsežnost, bivalno okolje, preteklost in prihodnost, družbeno-prostorske spremembe, življenjski ciklusi, dolgoročni razvojni procesi, 24/7/365, stanovanjsko in urbanistično načrtovanje, arhitektura, prilagodljivost, informatizacija, globalizacija

Abstract

The temporal – especially in comparison with spatial – organization of the living environment is a neglected topic both in social research as well as in planning practice. When focusing on the physical structure of the built environment, housing design and urban planning in particular, with architects as the main actors, continue to a great extent to have a static character and tend to produce 'final' solutions. They come into discord with changes based on the regularities of the life cycle as well as with long-term developmental changes. Such discord in the living environment can lead to an overburdening or underutilization of space, facilities, etc. The past and the future are dealt with according to the tradition of idiographic research, in the sense of listing individual phenomena or events one after another, which does not provide a basis for predicting and directing future change. Historical studies tend to be self-satisfying and are not considered in the function of predicting and impacting the future. The basic paradox of planning: it lags behind the actual changes instead of directing them. The temporally undifferentiated organization of the use of space is causing great losses. Globalization is exerting increasing temporal inclusiveness in the sense 24/7/365. The processes of decision making involving stakeholders with conflicting short-term (profit-based) and long term interests remain unexamined. Attention should be devoted to the powerlessness of the individual in housing construction, which prolongs the time needed to accomplish the goal; greater attention to temporary, short time (no) use of space, etc.

Key words: time dimension, living environment, past and future, socio-spatial change, life cycle, long-term developmental processes, 24/7/365, housing design, urban planning, architecture, flexibility, informatization, globalization

UVOD

S tem besedilom poskušam prispevati k ozaveščanju o številnih vprašanjih, ki sicer zadevajo časovno razsežnost bivanja, vendar so se doslej pojavljala le vsako zase, tako da jih niso obravnavali povezano in celovito pod enotnim zornim kotom. V tem smislu torej iščem stičišča in skupne imenovalce različnim

vprašanjem, kakršna so makročasovno-prostorski okviri razvojnih sprememb ali pa mikročasovno-prostorske situacije v vsakdanjem življenju ljudi, ki jih poskušam pojasnjevati v kontekstu prvih. Ob takšni vsebinski razširitvi pa bo vse pomembnejša naloga, ki presega okvir tukajšnje obravnave, jasneje razločevati in

hkrati notranje razčlenjeno obravnavati problematiko družbenorazvojnih sprememb ter sprememb z vidika življenjskega ciklusa posameznika ali družine; oboje pa tudi z vidika fizičnih struktur grajenega okolja in neskladij pri vsem tem.

Ker pa se praksa, kakršno razkrivam v MO Koper in drugod, že nekako spontano nagiba predvsem k tistemu, kar je tukaj in danes, postane že s tem naloga sociološke raziskave, da usmeri pogled tudi drugam – v (bolj oddaljeno) prihodnost in v preteklost. V letnih programih posameznih oddelkov kopske občinske uprave najdemo predvsem konkretne objekte. Na tem mestu pa bom poskušal v nekoliko bolj posplošeni obliki opozoriti na tisto, kar je številnim konkretnim zadevam skupno. Pri tem gre vseskozi za predpostavko, da je časovna organizacija pomembna določilnica kakovosti bivanja v bivalnem in življenjskem okolju.

OD NAKLJUČNEGA/ POSAMIČNEGA K NAČRTNEMU UPOŠTEVANJU ČASOVNE RAZSEŽNOSTI

1. Zapostavljena časovna razsežnost, informatizacija in globalizacija

Ker se država in občina načelno omejujeta le na prostorsko organiziranost vsakdanjega življenja ljudi, se njihovi številni problemi in konflikti ne preprečujejo in rešujejo načrtno. Kljub utemeljenim opozorilom družboslovcev o potrebnosti hkratnega prostorsko-časovnega spremljanja in usmerjanja sprememb, se za zdaj še ohranja stara praksa.

Kakor nam kažejo izkušnje iz Kopra in od drugod, so današnji problemi, ki zadevajo kakovost bivanja in sploh življenja ljudi, predvsem posledica zapostavljanja časovne razsežnosti v prostorskem, urbanističnem in stanovanjskem načrtovanju. Gre torej za paradoks, da so ne le občani, temveč tudi strokovnjaki, ki jim je poklicno naloženo, da bi ljudi pripravljali na prihodnost, s svojo miselnostjo dejansko ujeti ali celo utopljeni v sedanost. Zato so pogoste nepredvidene in neželene spremembe, ki bi se jim lahko izognili oziroma jih preprečili, če bi t. i. prostorsko urejanje predstavljalo predhodnico dejanskih sprememb, ne pa da jim – tako kakor danes – z večjim ali manjšim zaostankom le sledi.

V MO Koper so že nekaj časa poskušali presegati to zamejenost na sedanost v dveh smereh. Po eni strani je opazno delovanje zgodovinarjev in umetnostnih zgodovinarjev, ki se lahko opirajo na razmeroma bogate vire (vsaj o samem mestu) in na fizično stavbno dediščino. Po drugi strani pa je šlo za zavestno prizadevanje občine,

da bi z Razvojnim projektom Koper 2020 razkrili tudi usmeritve za prihodnji dve desetletji. Tako bi se lahko – morda še prej kakor drugod – približevali odgovoru na vprašanje, kako naj bi preteklost postavljali v funkcijo usmerjanja za prihodnost. Vendar je to težavna naloga. Zgodovinske obravnave ostajajo v slovenski Istri in drugod značilno na ravni idiografske obravnave posameznih pojavov ali dogodkov, tako pa zadržujejo tudi preteklost kot nekakšno sfero samo zase. Tudi če bi dosegli višjo stopnjo posploševanja, bi se ta v času korenitih družbenih preobrazb le malo lahko uporabila kot podlaga predvidevanja in usmerjanja za prihodnost, še zlasti če ostanemo znotraj meja mesta in občine.

Hkrati je vrsta opravljenih analiz glede na omenjeni projekt 2020 kljub pozivu, da bi postale iztočnice za delovanje v prihodnjih dveh desetletjih, vendarle zastala v okvirih prevladujočih razmer in miselnosti svojega časa.

Čeprav v tem tematskem sklopu opozarjam na časovno organizacijo bivanja in bivalnega okolja, takšna oznaka pravzaprav pomeni neko poenostavitev za lažje razumevanje. Dejansko se zavzemam za hkratno časovno-prostorsko spremljanje sprememb, kakor to nakazuje časovna geografija (Hägerstrand, 1975). Danes je že splošno sprejeto, da se razširjajo prostorski okviri življenja ljudi, hkrati pa pogrešam ozaveščenost, da to pogojuje in omogoča vključevanje tudi v širše časovne okvire njihovega delovanja.

Ko gre za razmerje med starim in novim, vidimo, da se staro največkrat pojavlja kot lokalno, novo pa kot globalno. Vendar bi bilo napačno, če bi to razumeli kot nekakšno mehanično delitev in medsebojno izključujoči se kategoriji. Vse pogostejše je namreč prizadevanje, da bi staro lokalno uveljavili kot globalno. Najznačilnejša pot za ohranjanje in oživljanje kulturne dediščine je ravno njeno izpostavljanje za obiskovalce v geografskem in virtualnem prostoru. V prvem primeru posebnosti starega postanejo privlačna točka za obiskovalce, ki kot turisti stopajo v prostor vsakdanjega življenja domačinov. V drugem primeru, kakor bomo še videli v zvezi z delovanjem društva za oživljanje starega mestnega jedra Capris, pa gre za virtualno obiskovanje z vsega sveta. To nam razkriva presenetljivo veliko zanimanje in vnovično vzpostavljanje stikov z nekdanjimi domačini, pa tudi z drugimi, razseljenimi po vsem svetu. Razkrivanje lokalne preteklosti je hkrati razkrivanje njihovih korenin ter izziv in spodbuda za morebitno vključevanje v reševanje aktualnih problemov v okolju, iz katerega izhajajo. Tako kakor dobi raziskovanje preteklosti pomen v tem, da postane razgrinjanje identitete kraja, tako tudi ta kolektivna identiteta prispeva k identiteti posameznika, ne glede na njegovo trenutno lokacijo¹.

¹ Koprška etnologinja Zvona Ciglič ugotavlja, kako se iz leta v leto povečuje število obiskovalcev iz drugih držav in z drugih celin, ki iščejo svoje korenine po krajih slovenske Istre in se oglašajo v muzeju, da bi dobili še kakšne informacije v zvezi s tem.

Tako se v informacijski dobi odpirajo nova vprašanja, ki doslej niso našla mesta v razpravah o prostorskem razvoju in načrtovanju ali o spomeniškem varstvu. Na primer, kakšen bo vpliv razširjene rabe nove informacijske in komunikacijske tehnologije na razmerje med zasebno in javno sfero življenja v mestu, tako pa na prizadevanje za revitalizacijo starega mestnega jedra Kopra? Ali se bodo z rabo interneta še bolj praznili in še bolj pusteli javni prostori starega mesta?

Širjenje rabe informacijsko-komunikacijske tehnologije odpira povsem nove možnosti uveljavljanja prožnosti prostorsko-časovne organizacije dela in življenja ljudi. To se navezuje na asinhrono komuniciranje (prek računalnika), ki dovoljuje zadrževanje in dostopnost sporočil ter pogovore z več udeleženci v daljših obdobjih. Udeležence lahko ločujeta čas in prostor, ne da bi bile komunikacije bistveno motene.² Asinhrono komunikacije spodbujajo interakcijo med posamezniki in skupinami, katerih (delovni) ritem ni medsebojno usklajen. Tako se vsakdanje življenje bogati z raznovrstnostjo povezav med asinkronimi življenjskimi ritmi. Vendar pa smo s tem postavljeni pred nov problem, tj. izgubo neposrednih stikov med ljudmi.

Z globalizacijo izginjajo nekatere od podnebja odvisne razlike v časovni organizaciji vsakdanjega dela in življenja, npr. opoldanski premor med največjo vročino. Tudi centralizacija odločanja je povzročila manjše upoštevanje regionalne časovne posebnosti z vidika dnevnega, tedenskega in letnega ritma. Vendar šole (npr. nekdanja OŠ Janka Premrla - Vojka) po svoji presoji uvajajo nekatere razlike, tako da npr. zaradi vročine deset dni pred drugimi v državi končajo pouk in da je nadomestni pouk vsako prvo soboto v mesecu.

Iz konkretnih razmer v bivalnem okolju še izhaja, da je danes eno temeljnih vprašanj, kako razširjati prostorsko-časovne horizonte ozaveščenosti in odgovornosti posameznika in različnih skupin. Ohranjanje naravne in kulturne dediščine, pa tudi prizadevanje za trajnostni razvoj – oboje dobiva pomen v svetovnem merilu, kakor je že nakazala Agenda 21. Pri tem pa se dokaj neopazno povečuje nevarnost, da postane človek podrejen ali instrumentaliziran kot orodje zgodovine.³

Obravnavata stavbne in urbanistične dediščine v obalnih občinah in v slovenskem merilu večinoma ostaja še v predinformacijski dobi. Na uradni spletni strani MO Koper je za zdaj le *Izbor iz kulturne dediščine*, ki nakazuje nekatere spomeniško zaščitene objekte v mestu in na podeželju. Razprave o tej problematiki na internetu še niso zaživele, čeprav gre za veliko število prizadetih. Pač

pa je značilno, da je zgodovinska preteklost posameznih krajev in krajevnih skupnosti v slovenski Istri eno najbolj priljubljenih izhodišč za vse več domoljubno motiviranih prostovoljcev, ki so hkrati ljubitelji nove informacijsko-komunikacijske tehnologije. Nova tehnologija že sama po sebi predpostavlja, hkrati pa omogoča predstavljanje vedno več podatkov o oddaljenem okolju. Kot najbolj naravno je zato iskanje informacij o lastni preteklosti. Tu je izhodišče za zbiranje in predstavljanje zgodovinskega gradiva, ki dosega – hkrati s povečevanjem števila internetnih uporabnikov – vse širši krog ljudi v lokalnem in svetovnem merilu. Na Koprskem se to kaže, ko gre za delovanje računalnikarjev zanesenjakov, ki odpirajo in vodijo spletne strani, na katerih predstavljajo preteklost posameznih krajev, ali pa se celo vključujejo v akcije za njihovo oživljanje. Takšno delovanje v virtualnem prostoru se torej prepleta z dejavnostmi fizično prisotnih ljudi, kakor je bilo značilno za člane Kulturnega društva za oživljanje Kopra – Capris, ki hkrati delujejo tudi v akcijah za oživljanje skorajda že povsem zapuščenega vaškega naselja Abitanti ipd. Tako se širi ozaveščenost ljudi o pomenu kulturne dediščine ter njihovo vključevanje v raznovrstne programe za ohranjanje in oživljanje le-te.

V Portorožu so aprila 2001 na peti evropski konferenci ministrov, odgovornih za kulturno dediščino, v okviru dejavnosti Sveta Evrope sprejeli resolucijo št. 2, s katero so pristopili k ustanovitvi *O mrežja evropske dediščine* (*The European Heritage Network*). To omrežje naj bi med drugim ponudilo portal kulturne dediščine, da bi lahko učinkovito razširjalo informacije v elektronski dobi in pospeševalo interaktivne strokovne forume, pri tem pa spodbujalo ljudi, še zlasti mlade, da skrbijo za izvirno dediščino. Med drugim bodo v prihodnjih dejavnostih Sveta Evrope prirejali *Dneve evropske dediščine*, pri čemer bodo spodbujali čezmejne dejavnosti in posebno vključenost mladih.

Informatizacija pa ni nujno prijazna do preteklosti, temveč jo v nekaterih materializiranih oblikah lahko tudi izriva ali zakriva, kar velja zlasti za reklame v mestnem okolju. Zavod za varstvo kulturne dediščine v Piranu se že pogosto spopada z agresivnimi reklamnimi napisi in panoji, ki po svoji velikosti in obliki predstavljajo razvrednotenje in nekakšno vizualno onesnaženje, še zlasti v značilnih zgodovinskih miljejih.

Z vidika oživitve celotnega starega mestnega jedra je značilno, da se – po dolgotrajnih razpravah in številnih različicah – kot najobetavnejša nakazuje revitalizacija na podlagi delovanja nove univerze, ki predstavlja značilno informacijsko dejavnost. Tako je v Kopru, primeri podobnega prizadevanja pa so še drugod, npr. v Štanjelu in Goriških brdih (grad Vipolže). Vse to simbolizira prehod iz srednjega veka v informacijsko dobo, v katerem se poskuša ohranjati nadaljevanje starih fizičnih struktur grajenega okolja prav na podlagi diskontinuitete, torej z uvajanjem novih družbenih vsebin, ki bi našle svoje mesto v istih prostorih; umeščanje univerzitetnih

² Sinhrono komunikacije postajajo vedno dražje, ker je zanje (npr. v proizvodnem procesu) potrebna delovna sila, ki pogosto brez dela čaka, da koristna komunikacija lahko steče, medtem ko asinhrono komunikacije postajajo vse cenejše, ker so sporočila dosegljiva na zahtevo.

³ Spomnimo se samo, do kakšne podreditve in instrumentalizacije ljudi ter njihovega vsakdanjega življenja je privedlo veliko poslanstvo v imenu zgodovinskih interesov delavskega razreda!

programov v že obstoječe fizične strukture, kakor to nakazuje namestitve Fakultete za humanistične študije v prostore nekdanje Armerije in Foresterije. Hkrati s pripravami bivalnih prostorov za študente predstavlja to po prevladujočih ocenah najboljšo kombinacijo starega in novega v koprskem mestnem jedru.⁴

Pri vsem tem se nam nakazuje perspektiva, da preteklost in prihodnost v urejanju prostora ne bosta več obravnavani kot ločeni sferi, vsaka zase, temveč naj bi preteklost vse bolj prispevala k usmerjanju za prihodnost, kar bo mogoče toliko bolj, kolikor bolj bomo poskušali tudi lokalno preteklost presojati v okviru globalne prihodnosti.

2. Spreminjanje razmerja med starim in novim: od izključevanja k nadgrajevanju

V zvezi s spreminjanjem razmerja med starim in novim v bivalnem okolju si najprej oglejmo mednarodno izkušnjo.

Za prva desetletja po drugi svetovni vojni je bilo značilno, da so v zahodnoevropskih in ameriških mestih brez zadržkov frontalno rušili, »buldožirali« mestna območja, izbrana za prenovu. Šele pozneje je prišlo do spremembe, tako da je zgodovinska dediščina postajala vse pomembnejša vrednota (analizo za Francijo nam dajeja Ogden in Hall, 2000, 372–373). Namesto pretežno ekonomskih interesov, npr. pritegniti terciarne dejavnosti za okrepitev mestnega jedra, so začeli poudarjati družbene in kulturne funkcije zgodovinskih mestnih središč in njihovo družbeno simboliko (Rockefort, 1996, 99, cit. v Ogden, Hall, 2000, 372). Ob odpravljanju slumov so se krepili pritiski, da bi v zgodovinskih središčih manj rušili in več ohranjali (npr. v Grenoblu, gl. Novarina, 1997, 135).

Z navedenim sem le razširil prostorsko-časovni okvir, v katerega želim postaviti konkretna opažanja in dognanja raziskave na Koprskem. Hkrati pa gre za konkretizacijo in utemeljevanje teze o težnji k prehajanju od izključnosti (inkompatibilnosti) h komplementarnosti, na katero sem opozoril že pred leti (Mlinar, 1986).⁵

⁴ Za podobno prizadevanje gre tudi v Štanjelu, ki naj bi postal lokacija nekaterih univerzitetnih programov. Tam usmerjajo pozornost zlasti na znameniti Ferrarijev vrt, ki ga je zasnoval arhitekt Maks Fabiani. Ustanovili so že Ustanovo Maks Fabiani, ki se osredotoča prav na informacijsko dejavnost, saj si njeni člani prizadevajo za zbiranje, arhiviranje in publiciranje gradiva tega arhitekta; izdajanje publikacij iz arhitekture, urbanizma, umetnosti in znanstveno-tehničnih raziskav, področij, na katerih se je uveljavljal Fabiani; podeljevanje nagrad za najboljše arhitekturne in urbanistične rešitve, prenove in urejanje prostora; podeljevanje štipendij za raziskovalno delo na navedenih področjih; strokovno svetovanje pri obnovi arhitekturnih spomenikov ter organiziranje arhitekturnih oz. urbanističnih delavnic in predstavitev razstav. Pri tem so pridobili tudi mednarodno podporo.

⁵ Na splošno gre konec koncev za enotnost nasprotij med starim in novim, med kontinuiteto in diskontinuiteto, ki se ji tudi v prihodnje ne bo mogoče izogniti.

Ta splošni trend se v drugi polovici 20. stoletja potrjuje tudi v Kopru: od korenitejših posegov in rušenja v starem mestnem jedru (Belveder) do prednostnega vrednotenja in upoštevanja starega, četudi to zahteva omejevanje novega (projekt graditve poslovnih prostorov – Tonicity). Dejansko in natančneje pa bi morali v konkretnih primerih razlikovati, kdaj gre:

- preprosto za podaljševanje, posnemanje starega;
- za diskontinuiteto, ki se tudi prostorsko lahko izraža:
 - a) z ločevanjem starega in novega ter
 - b) ob strnjenosti enega in drugega;
- za prežemanje in medsebojno prilagajanje.

Med arhitekti projektanti gre za velike razlike v tem, kako v svojih načrtih vrednotijo staro in novo, regionalno in internacionalno ter koliko izvirnosti uveljavijo v kombiniranju teh prvin. Tu ne gre le za ekstremne posege, npr. arhitekta Mihevcu z njegovo visoko stolpnico v starem mestnem jedru Kopra, temveč za razlike med rešitvami iz (naj)novejšega časa (Volksbank, Barka, Porton idr.). Doslej še ni bilo doseženo poenotenje v strokovnem ocenjevanju teh vprašanj.

Kulturna dediščina se včasih obravnava premalo diferencirano. Še zlasti takrat, ko gre za način življenja v nekem grajenem okolju, postaja marsikaj iz preteklosti očitno brezpredmetno ali glede na današnje vrednote nesprejemljivo. Današnje gledanje na neenakost med ljudmi (npr. nekdanje prostorsko izločevanje služinčadi), vrednotenje človekovega dostojanstva in njegove individualnosti ter upoštevanje njegove zasebne sfere (osebnega prostora) je v neskladju s posameznimi razsežnostmi dediščine grajenega okolja v slovenski Istri. Glede na to bi morali posvečati večjo pozornost vprašanju, kdo (naj) prevzema in kako naj se porazdeli dodatno breme ohranjanja starega, kadar to ni v interesu lastnika oz. uporabnika ali je celo v nasprotju z njegovim interesom.

Prebivalci v naši anketi (1998) izražajo visoko podporo ohranjanju tradicije kraško-primorske arhitekture (81 % jih podpira ali zelo podpira). Stališče »držati se tradicije kraško-primorske arhitekture, ne glede na ceno« prebivalci koprške občine (vsaj kot vprašani v anketi) dosti bolj podpirajo kakor stališče »dopuščati graditeljem svobodno uveljavitev posebnih potreb in okusov«. Seveda pa ostane še vedno nerešeno vprašanje znanja in domiselnosti, kako presegati njuno medsebojno izključevanje.

V zvezi s prenovo koprskega starega mestnega jedra smo v anketi zastavili vprašanje: »Ali se strinjate (s stališčem): stanovalci starega mestnega jedra imajo pravico, da si zunanost svoje hiše uredijo po svojih potrebah, tudi če to ni v skladu s tradicionalnim istrskim izgledom.« Takšno stališče podpira le 20,7 % anketirancev, zavrača pa 73 % (ne vem 6,3 %).

Zaščitniki starega naj ne bi nastopali le v apriorno določeni vlogi konzervatorjev, neodvisno od razvojnih programov občine. Vključevali naj bi se kot eden pomembnih partnerjev v usmerjanju prostorskega razvoja in v nenehnem dialogu s težnjami po razvrednotenju starega, ne pa kot frontalna blokada katere koli spremembe. Naj torej ne bi bilo ponovitve primerov, pri katerih se je zaščita sprevrgla v svoje lastno nasprotje in pri katerih se v imenu zaščite spodbudi še hitrejše propadanje (nekateri štejejo za takšen primer vas Krkavče) tudi v domači, koprski občini.

3. Kratkoročni interesi, nepredvidene spremembe in kakovost bivanja

Reševanje številnih problemov, ki včasih tudi do skrajnosti poslabšajo bivalne razmere, se večinoma omejuje na trenutni položaj. Pri tem pa puščajo ob strani vprašanja o (bolj odmaknjenih) izhodiščih in vzrokih, zaradi katerih so problemi nastali. Poudarjam zlasti dve takšni izhodišči: eno je že zasnova prostorske ureditve, ki je bila opredeljena v (zazidalnih) načrtih ali pa niti ni bila izrecno in natančneje določena, drugo pa je sama gradnja naselja, ki se – pod vplivom nekaterih interesov – že kar praviloma razlikuje od načrtov. Z obeh vidikov pa razkrivamo neko časovno zamejenost in nepoznavanje ali neupoštevanje dolgoročnejših potreb in trendov sprememb. Pri zasnovah in načrtovanju gre lahko tudi za neko kratkovidnost, pri gradbenikih pa za izrazito komercialno vplivane kratkoročne interese. Glede na organizacijsko in finančno odvisnost prvih se slednji lahko uveljavijo že pri samem načrtovanju.

V tako nakazanem kontekstu postane razumljivejša današnja (prometna) problematika Semeđe, ki je bila zasnovana kot spalno naselje na robu mesta (skorajda kot predmestje), in to ob trdni predpostavki, da predstavlja že neki skrajni domet širjenja mesta. Takšna predstava je hkrati s profitnim interesom našla svoje utelešenje v poddimenzioniranih skupnih površinah in komunalni ureditvi (cestah, pločnikih, kanalizaciji ipd.), s čimer je nastalo »ozko grlo« pri vse bolj tranzitni naravi Semeđe in nadaljnjem širjenju mesta.

Prikazani primer ni le koprski posebnost. Gre bolj za splošno prakso (podobno smo ugotavljali že v raziskavi v Novi Gorici, Mlinar, 1983). Prav posebna privlačnost obalnega območja hkrati bolj poudarja akterje in interese v tej igri ter nejasnosti in nerešena vprašanja v zvezi z demografsko stagnacijo (domačega) prebivalstva, hkrati pa z vse večjo odprtostjo v evropski prostor in z morebitnim večjim priseljevanjem.

Kakor je dolgoročneje predvidevanje negotovo, je vendarle gotovo in nesporno, da zdaj – še zlasti v sistemu, ki temelji na zasebni lastnini – prevladujejo

kratkoročne rešitve.⁶ Iz tega izhaja, da je temeljna naloga prostorske razvojne politike in načrtovanja, da to časovno zamejenost presega.

Nove spodbude v tej smeri so mednarodne usmeritve k trajnostnemu razvoju, ki v odločanje o urejanju prostora vnašajo tudi interese naslednjih generacij. V tem smislu se odpira vrsta konkretnih nalog: kako npr. bolj urejati rezervate za nepredvidljive prihodnje potrebe.⁷

Tehnološke spremembe oz. novosti večinoma zahtevajo še več prostora na danem mestu (npr. za pralni stroj, za računalnik ipd.), včasih pa tudi nasprotno, npr. zaradi nepričakovane, zgodnje odselitve mladih. Glede na to je – potem ko niti v enem niti v drugem primeru nismo pravočasno predvideli spremembe – mogoče vsaj naknadno spodbuditi novo, nadomestno rabo prostorov. Nepredvideno neizkoriščene prostore v dvostanovanjski hiši je npr. mogoče uporabiti za prav tako nepredvideno teledelo na domu.

Večjo pozornost bi morali posvetiti vprašanju, kakšna je vloga posameznih akterjev glede na časovno razsežnost načrtovanja. Politični funkcionarji se – ne glede na znanje in osebne lastnosti – na občinski in na vsedržavni ravni osredotočajo predvsem na čas svojega mandata. Urbanisti in projektanti se utapljajo v tekočem, bolj ali manj rutinskem delu, tako da se celo tisti, ki se osebno zavzemajo za razširjanje horizontov svojega delovanja, večinoma omejujejo na boj za preživetje. To pomeni, da – seveda z izjemami – puščajo ob strani novosti v širokem krogu relevantnih strok in tudi konkretne, praktične izkušnje iz drugih držav o tem, kako upoštevati spremembe v prihodnjih desetletjih. Glede na to je omejena tudi njihova vloga v odnosu do naročnikov oz. možnih uporabnikov. Načrtovalcem primanjkuje znanja o prihajajočih spremembah in časa, da bi bodoče uporabnike ozaveščali o tem.

Če k vsemu temu dodamo še kratkoročne interese gradbenih podjetij in drugih profitno motiviranih gospodarskih akterjev, vidimo, da se bo dosedanja problematika – zlasti zaradi hitrih informacijsko-tehnoloških in političnih sprememb – po vsej verjetnosti še zaostrovala. Celotno raziskovalci, npr. v okviru Razvojnega projekta Koper 2020 ali v pripravi strokovnih podlag za Prostorski plan RS, kaj hitro in neopazno zdrsnemo na raven obravnave trenutnih razmer.

⁶ Pri tem naj opozorim, da so tudi načrtovalci pod močnim pritiskom konservativne miselnosti okolja, saj ta zlahka ironizira poskuse tistih, ki si drznejše preseči zamejene okvire prevladujoče miselnosti o tem, kaj je v danih razmerah še primerno ali dopustno.

⁷ Le-te je npr. že vključeval zazidalni načrt Žusterna III. Danes pa razen nekaterih izjem, npr. avtoceste, ti skorajda ne najdejo več svojega mesta v načrtih.

4. Časovna (ne)diferenciranost in začasna raba prostorov

Številni primeri iz koprške občine nas opozarjajo, da potrebujemo časovno bolj diferencirano obravnavo rabe oz. funkcije prostorov, zato da bi spodbudili neizkoriščene možnosti v čakalni dobi na bolj (do)končno opredelitev ali uresničitev njihove namembnosti.

Čim večje bo povpraševanje po – notranjem ali zunanjem – prostoru, tem večji pomen bo dobila tudi opredelitev namembnosti za krajši čas. Tu gre najprej za ekonomsko racionalnost, npr. velike začasne parkirne površine ob Ogrlici, na katerih je predvidena pozidava, ali pa za začasno oddajanje stanovanjskih prostorov v najem. Hkrati gre za estetiko (ne)urejenosti v času, ko se čaka na dokončnejšo ureditev.

Čakanje na dokončnost povzroča očitno že previsoko ceno, ko gre npr. za neurejenost obalne (Semedelske) ceste ter območja med mestnim jedrom in Semedelo. Če minevajo desetletja, ne da bi na tako dragocenem prostoru – tudi če le začasno – dopustili neke vsebine, je to očitno značilen primer togosti prostorsko-časovne organizacije. Velike razvrednotene in neizkoriščene so t. i. čakalne površine v zvezi z nadaljnjim širjenjem pristanišča.

Nevarnost, ki v nekaterih primerih spremlja začasno namembnost prostorov, je v tem, da se to začasno tako ustali in utrdi, da pridobi status dokončnega (npr. zasilni pomožni prostori vrtičkarjev) ali pa je prva stopnja v prizadevanju uveljaviti cilj (npr. zgraditev bivališča), ki ni v skladu z javnim interesom na dani lokaciji.

Omejenost na prostorsko razsežnost načrtovanja in torej neupoštevanje predvidljive dinamike v različnih časovnih okvirih (dneva, tedna, sezone, generacije ipd.) je eden od pomembnih razlogov, zaradi katerih nastajajo konflikti ob preobremenjenosti v prostorski enoti in nerazumna neizkoriščenost prostorov ter nejasnost, kako usmerjati zaporedno večnamenskost le-teh. V tem smislu je izzivalen primer v Kopru – podobno pa je v drugih mestih – ker ni programa, kako časovno organizirati rabo prostora, ki je bil namenjen za otroška igrišča, nato pa več desetletij nekakšen zapuščen preostanek, ki (vsaj načrtno) ne dobi nobene druge funkcije ali pa jo dobi le naključno.

V nasprotju z dosedanjimi prakso, ki je večinoma temeljila na dokončnosti načrtovanih prostorskih ureditev, bi torej morali usmerjati pozornost (tudi) na prehodni, začasni oz. spreminjajoči se pomen vsake takšne ureditve notranjih in zunanjih prostorov ter upoštevati časovno zaporedje različnih funkcij istih prostorskih enot. Življenjski cikel generacij prebivalcev ni upoštevan v statično zasnovanem urbanizmu.

S pomanjkanjem razpoložljivega prostora bodo dobivale razmeroma večji pomen rezerve doslej neizkoriščenega prostora prav z vidika časovne organizacije vsakdanjega življenja ljudi. Časovne prostorske rezerve so eden največjih neizkoriščenih zmogljivosti, ki bi jih lahko uporabili, da bi zmanjšali probleme čezmernega zgoščanja ljudi in dogajanja v prostoru, bodisi da upoštevamo dnevni, tedenski ali letni cikel ipd.

Z večjo občutljivostjo za razlike v času bi prispevali k oživljanju danes puščobnih prostorov, katerih vloga je le v tem, da čakajo na svojo dokončno namembnost oz. ureditev. Uvedba posebne postavke o ukrepih za večji izkoristek takšnih časovno omejenih možnosti za uporabo notranjih in zunanjih prostorov v prostorske akte bi bila hkrati spodbuda, da bi širši krog akterjev takšnim začasnim ureditvam posvečal večjo pozornost.

5. Nemoč posameznika in trajanje gradnje

Pridobitev ustreznega prebivališča je ena najzahtevnejših nalog v življenju posameznika (družine), tako da se dostikrat znajde pred njo povsem nemočen. Ta njegova nemoč v odnosu do prezahtevne naloge – ki je sicer prispevek za več generacij – ga lahko povsem ohromi. Še večkrat pa jo poskuša s pomočjo drugih ali brez nje preseči z dolgotrajnejšim reševanjem.⁸ Čim manjša je pomoč, tem bolj prihaja v nasprotje z zahtevami države oz. okolja, ki – vsaj v primeru (motečih) samograditeljev – temu nasprotuje.

Podaljševanje časa gradnje je seveda primitivnejša in bolj moteča rešitev kakor ustrežnejša časovna organizacija financiranja gradnje in nakupa stanovanja, kakršna je redno na voljo v razvitih državah. Ker torej v preteklih desetletjih ni bilo ugodnih finančnih možnosti, so bili ljudje toliko bolj nagnjeni k samograditeljstvu z znanimi posledicami: »Slovenec najmanj deset let gradi hišo, vloži vanjo vso ustvarjalnost, vsa sredstva in ves prosti čas; medtem mu odrastejo otroci, ne prebere nobene knjige, nima časa za družabno ali družinsko življenje ...« (Šarec, Dnevi arhitekture, 1979, v: AB 68/69, 1984, 31).

Anketiranci dajejo presenetljivo visoko podporo naslednjemu stališču: »Ker ljudem primanjkuje denarja, jim je treba dovoliti, da gradijo tudi dalj časa, čeprav je to moteče za okolico.« (Soglaša kar 91 % vprašanih.)

Z vključenostjo v EU in novimi možnostmi kreditiranja naj bi se skrajševal čas gradnje tako, da posameznik ne bi bil več tako nemočen kakor doslej (če ne upoštevamo sedanje gospodarske krize). Prostorsko odpiranje v svet torej prinaša posamezniku in drugim akterjem večjo

⁸ Mimo tega, kar obravnavam na tem mestu, gre seveda še za drug izhod iz stiske, ki omogoča poenostavitve in pocenitev, tj. nelegalna gradnja, t. i. črna gradnja.

časovno obvladljivost naloge. Podobno velja za občino, ki zdaj dobiva nove možnosti, da pritegne denar, ki ga potrebuje za infrastrukturo pri stanovanjski gradnji.

6. Zmanjševanje sezone neenakomernosti v rabi prostora

S povečano dostopnostjo iz širšega evropskega zaledja bodo sezonska, turistična in druga nihanja lahko še izrazitejša (npr. z vključevanjem obiskovalcev iz Srednje in Vzhodne Evrope).

Sezonsko spremenljivost doživljajo ljudje po eni strani kot poživljajočo spremembo v siceršnji enoličnosti, monotonosti življenja v istem okolju. Vendar pa je zlasti v obalnem pasu slovenske Istre sezonska neenakomernost fizično, ekonomsko in socialno moteča. Poleti so znane preobremenitve infrastrukture, ko gre npr. za promet, vodo, rekreacijske površine idr. Z ekonomskega vidika gre za nizko izkoriščenost dosedanjega vlaganja, za motnje v zvezi z nestalno zaposlitvijo, kar ima nadaljnje motnje vplive na družinsko življenje idr. Številne so pritožbe zaradi odsotnosti lastnikov zunaj glavne sezone, ko gre za vzdrževanje in upravljanje stanovanjskih stavb ...

Statistični podatki nam kažejo značilno sezonsko zgoščenost turistov v slovenskih obmorskih krajih junija, julija in avgusta, kar je podobno kakor v celotni Sloveniji.

Danijela Tomšič (1997) takole komentira sezonsko neenakomernost na obalnem območju in posebno v Piranu: »Problematika Pirana je od vseh trenutno najbolj pereča. Bistvo je neravnotežje sezonskih in izvensezonskih dejavnosti in zasedenosti mesta. Vsakršna prenova v smislu povečanja turističnih (vikendaških) kapacitet oz. gradnje apartmajev za trg (pred leti prenova hotela Piran, objekta piranske bolnice, številne privatne prenove za prodajo in gradnjo lastne stanovanjske hiše v zaledju) stanje poslabšujejo. Toliko razvpit problem parkiranja je problem sezone oz. koncev tedna in kot tak predstavlja bolj finančno kot prostorsko vprašanje (najboljši primer je garažna hiša pod Metropolum v Portorožu, ki je celo leto prazna razen v poldrugem mesecu v sezoni in predstavlja tako prostorski kot finančni polom). Rešitev parkiranja bi predstavljala rešitev le enega izmed problemov v mestu, nikakor pa ne revitalizacije oz. vrnitve življenja v mestu.«

Vse to pa navaja k prizadevanju za desezonizacijo rabe prostora, namreč za podaljšani čas rabe prostorov, objektov in naprav ter vključitev človeških virov prek dosedanjih meja poletne sezone. Takšno je npr. prizadevanje hotelov v Portorožu, pa tudi v Žusterni, v Kampu Adria, v Mladinskem zdravilišču in letovišču RK na Debelem rtiču. Vse večjo vlogo naj bi dobila mestni in kongresni turizem, ki nista vezana na letni čas. Pri tem

gre pogosto tudi za dopolnjevanje namembnosti (rabe) prostorov v različnih sezonah, kar je značilno zlasti za študentske domove in turizem.⁹

Druga oblika prizadevanja za desezonizacijo turizma, ki je prav v zadnjem času očitnejša, že zadeva zmanjševanje odvisnosti od naravnih letnih ritmov. V tem smislu že celoletno delujejo hoteli, potem ko so zgradili pokrite bazene oz. vodne parke s toplo vodo in različnimi dejavnostmi. S tem, ko imamo poleg naravnega okolja vse več različnih »umetnih okolij«, se tudi časovno zmanjšuje odvisnost od naravnega ritma teh dejavnosti, hoteli npr. zdaj ponujajo tudi »nočno kopanje« v svojih bazenih. Takšno časovno sproščanje je podobno tistemu, ki sem ga že prikazal s prostorskega vidika, tj. ko lahko rečemo, da denaturacija pomeni tudi delokalizacijo, npr. ureditev »riviere« zunaj morske obale.

7. Več prožnosti v grajenem okolju

Prožnost fizične strukture grajenega okolja je zelo omejena glede notranjih prostorov in prizidavanja dodatnih prostorov. Toge dokončne rešitve onemogočajo potrebne spremembe (pridobiti dodatno sobo, prostor za garažo idr.), v tem pa je osnova za nezadovoljstvo stanovalcev, ki – vsaj na dani lokaciji – sprememb v svojem življenjskem ciklusu pogosto ne morejo uveljaviti tudi v fizični strukturi svojega bivališča. V zvezi s tem so, kakor je ugotovil arh. Viktor Pust, že v 70. letih nekateri sociologi in arhitekti namesto stroge vnaprejšnje določenosti začeli zagovarjati bolj sproščeno, prožnejše oblikovanje oz. uporabo.

Prožnost uporabe stanovanjskega prostora zadeva:

1. možnost spremenjene rabe prostorov glede na življenjski cikel,
2. možnost izbire med različnimi rabami stanovanjskih prostorov,
3. možnost spreminjanja ureditve, opreme prostorov in
4. (predvsem pri enodružinski hiši) možnost širitve stanovanjskega prostora z dograditvijo (Pust, 1997).

V zvezi s tem je tudi Peter Gabrijelčič (1997, 13) zapisal, da se »... rojeva svet, v katerem je najvišja vrednota svobodna izbira posameznika, ki se želi individualno odločati tudi o tem, kje in kako bo živel in delal. Kompleksnost je temeljna značilnost nove urbanizacije, ki tvori razpršen, fragmentiran in navidez nepovezan sistem, kjer veljajo pravila različnosti in izjemnosti, začasnosti in nedokončanosti in stalne odprtosti urbanistične zasnove. Grajene urbane strukture izgubljajo status trajnih, solidnih objektov. To niso več zaključeni objekti z določenimi in dokončanimi arhitekturnimi sporočili, pač pa fleksibilna tehnološka orodja, ki so se sposobna nenehno prilagajati.«

⁹ Za hrvaško Istro, z več zaposlenimi v turizmu, je znana še druga oblika komplementarnosti: svoje delo v obmorskih krajih v poletni sezoni dopolnjujejo z delom v zimskoturističnih središčih t. i. alpskega loka.

V koprski občini skoraj tri četrtine (74 %) anketirancev pogoša več možnosti, da bi sami prilagajali (spreminjali) hišo ali stanovanje po svojih potrebah in okusu. Gre sicer za znano staro temo, ki prav ob vstopanju v informacijsko dobo, ko so potrebne velike spremembe (poleg tistih v okviru življenjskega ciklusa), dobiva novo aktualnost in zahteva odziv strokovnjakov – arhitektov, gradbenikov, pravnikov idr.

Tradicionalno je bilo na istrskem podežlju značilno dozidavanje hiš v nizu, kar je pomenilo prožnost vsaj v smislu večgeneracijskega sosledja in dodajanja novih bivalnih prostorov, hkrati z osamosvajanjem mladih družin oz. gospodinjstev. V ožjem smislu pa gre za zasnovo rastoče hiše, ki dopušča spremembe z dozidavami, nadzidavami in prizidavami. Vendar pa današnja dinamika tehnoloških sprememb (avtomobil, pralni stroj, računalnik ...) in finančnih možnosti teh sprememb v odnosih med ljudmi (osamosvajanje in življenjski slog mladih) ipd. zahtevajo še dosti večjo prilagodljivost grajenega okolja.¹⁰

Za (obalno) istrsko območje je pomembna zlasti prilagodljivost, ki omogoča preureditev stanovanja v glavni turistični sezoni, tako da je mogoča nastanitev turistov, ne da bi ti posegali v zasebno sfero družine in nasprotno. Tako je stanovanja v bližini Umaga zasnoval arh. Perossa. Dodatni prostor je lahko vključen v stanovanje ali pa je – ker ima tudi samostojen vhod, enota zase in se uporablja za različne namene: za turiste, za samostojni delovni prostor, za osamosvajajočega člana družine, za stare starše idr.

Pomen fizične (ne)prožnosti prebivališča je seveda bistveno odvisen od mobilnosti stanovalcev. Najslabše je, ko je njihovo bivanje po eni strani trdno določeno s togo fizično strukturo, hkrati pa imajo kar najbolj omejene možnosti za mobilnost (ali pa celo nimajo nikakršne alternative).

V raziskavi *Kakovost življenja v Sloveniji*, 1994, FDV (Mandič, 1996, 118), so pridobili podatke o dolžini bivanja v sedanjem stanovanju anketiranca. Tako je bila ugotovljena povprečna dolžina takega bivanja (anketiranci, ki so v sedanjem stanovanju že od rojstva, niso upoštevani), in sicer 18,4 leta. Pri tem je očitno, da v tako dolgem času bivanja v istem stanovanju, na enem mestu, številne spremembe v družini in gospodinjstvu ne dobijo ustreznega izraza tudi v fizični strukturi grajenega okolja.

Z upadanjem števila novogradenj se zmanjšuje možnost za preselitev v ustrežnejše stanovanje, tako pa se okrepi iskanje izboljšav na danem mestu. To je bilo značilno že med naftno in ekonomsko krizo v osemdesetih letih, ko

se je izredno povečalo število prenov (Mlinar, 1989). Tudi podatki urbanistične inšpekcije iz Kopra kažejo za 90. leta še na množico različnih prezidav in dozidav, kar se izraža v pritožbah in konfliktnih odnosih med sosedi.

Nasploh se nenehno vrstijo primeri nepredvidenih in neželenih sprememb, iz katerih je razvidno, da je dejansko dogajanje prehitelo naša pričakovanja. Tako npr. danes – kakor bomo videli – postaja aktualno, kako si zagotoviti potrebne prostore za teledelo na domu, kar se doslej sploh ni pojavljalo v načrtovanju stanovanjskih naselij. Rešitev bo lahko nekoliko v novih, drugačnih načrtih in novi gradnji, pretežno pa bo zadoščala prenova že obstoječih stanovanj.

Prostorsko, urbanistično in stanovanjsko načrtovanje je doslej premalo vključevalo možnost nepredvidenih sprememb. Ker pa so dejansko nenehne, je toliko težja naknadna prilagoditev grajenega okolja. O tem nas prepričujejo tudi izkušnje iz zamejstva, konkretno iz občine Dolina. Tam so pred leti že zgradili obrtno cono, ki je bila, podobno kakor koprška v Šalari, gradbeno nekaj dokončnega. Kot taka je obrtnike omejevala v rasti njihove dejavnosti; to je bila hkrati podlaga za bolj domiselni načrt, ki sta ga izdelala arhitekta – brata Paolo in Roberto Starec (Starec Architeti Associati) iz Boljunca v občini Dolina – za Konzorcij obrtnikov Dolina, ki je član Slovenskega deželne gospodarskega združenja. Novost je prav v večji prožnosti, ki je že vnaprej predvidena, tako da je poslovne enote (module) mogoče na različne načine dopolnjevati oziroma kombinirati.

8. Preživela miselnost in prazna stanovanja v dvodružinskih hišah

Dejstvo, da so kljub pomanjkanju stanovanj zlasti za mlade družine številna stanovanja v družinskih hišah prazna, ker se ne uresničuje pričakovanje staršev, da bodo mladi ostali v domači hiši, je velik izziv za stanovanjsko politiko in načrtovanje. Zaradi preživele miselnosti starejše generacije ostajajo neizkoriščene tolikšne stanovanjske površine, da bi – po nekaterih ocenah – z njimi pokrili vse temeljne stanovanjske potrebe v občini.

Na vprašanje »Ali se strinjate s trditvijo: če bi gradil hišo, bi gledal na to, da bi bila zadosti velika tudi za družino otrok?« je skoraj dve tretjini anketirancev odgovorilo, da se strinjajo ali popolnoma strinjajo. Kljub že dobro znanim zadregam zaradi neizkoriščenih prostorov, ker se ne uresničuje pričakovanje starejše generacije, se večina morebitnih graditeljev še vedno nagiba h gradnji dvodružinske hiše. Pri tem je opazna ugotovitev, da bi dvodružinsko hišo zidali predvsem manj izobraženi: kar 81,2 % tistih z osnovno šolo ali manj! Tu je gotovo izziv, ki zahteva javno obravnavo!

¹⁰ »Postopen proces infiltracije industrijskih proizvodov v gradbeni proces je bistveno spremenil fizične karakteristike današnjih gradbenih konstrukcij. V tem evolucijskem procesu je generalni trend usmerjen k proizvodnji lahkih in fleksibilnih 'gradbenih' elementov, ki lažje sledijo sodobnim urbanističnim trendom.« (<http://www.gradbenik.net/arhiv/31997.html>)

Glede na dolgoročna razvojna gibanja se manjša verjetnost, da se bo prikazano pričakovanje staršev v prihodnosti uresničevalo. To pa pomeni še več neizkoriščenih stanovanjskih površin ali pa – vsaj z vidika mladih družin – še več neprimernih, zasilnih namestitev v nasprotju z njihovimi osamosvojitvenimi težnjami.

Nekakšna kompromisna rešitev se v praksi nakazuje tedaj, ko si mlada družina lahko uredi stanovanje s posebnim, ločenim vhodom v eni od etaž v domači hiši. Pri tem gre za različne konkretne situacije in variante. Včasih se starši umaknejo iz enega dela hiše, včasih se naredi poseben dostop do sicer neuporabljenih prostorov v prvem nadstropju ali pritličju, včasih pa se izkoristi parcela, na kateri se postavi prizidek ali samostojna hiša.

Ko gre za prazna, neizkoriščena stanovanja, bi lahko opredelili program za spremembo namembnosti takšnih površin v skladu z novimi (tehnološkimi) pridobitvami in problemi, npr. za teledelo ali za »home fitness« v času, ko se poudarja domocentričnost v kontekstu informacijske družbe. Ko sprejemamo nove zasnove in oblike bivanja, bi lahko v takšnih prilagojenih hišah našle svoj prostor različne stanovanjske skupine, lahko bi bila varovana stanovanja ipd., še posebno pa gre seveda za pomembno postavko samozaposlovanja in odprave problema brezposelnosti. Prav zagotovitev potrebnega prostora je ena od najtežje uresničljivih zahtev, da posameznik sploh lahko začne lastno dejavnost. Že pridobljene izkušnje v zvezi s spodbujanjem samozaposlovanja za brezposelne kažejo, da so bili uspešni zlasti posamezniki, ki so imeli na voljo neizkoriščene domače prostorske zmogljivosti; težko pa so preživeli tisti, ki so morali zanje plačevati (visoke) najemnine. Nasploh so bili obremenjeni s pretirano visokimi standardi glede same infrastrukture, kar je zahtevalo tako veliko vlaganje, da so se razlikovali od številnih zamisli oz. programov; prostori pa ostajajo še naprej neizkoriščeni.

Koprski arhitekti projektanti pa že razločno zaznavajo, da mlajše generacije samograditeljev prevzemajo drugačen vzorec družinske hiše, ki je dejansko le enodružinska, tako pa manjša in cenejša, a kljub temu daje večjo zasebnost bivanja. Hkrati v nepremičninskih agencijah ugotavljajo, da je od vsega najtežje prodati dvostanovanjsko hišo! To izrazito zadeva prav sociološko razlago in predstavlja osnovo za predvidevanje nadaljnjih sprememb – z vidika individualizacije in osamosvajanja mladih.

Ob vsem povedanem je treba upoštevati odločilni pomen vsakokratnih gospodarskih razmer; če se te poslabšajo, se hkrati poveča odvisnost mladih od staršev in zmanjšajo možnosti za osamosvojitve v lastnem stanovanju in gospodinjstvu. Prav to se je zgodilo v zadnjem desetletju.

Dodatna razlaga za skupno bivanje je lahko – poleg ekonomskih omejitev – tudi večja strpnost staršev do drugačnega življenjskega sloga mladih. Z večjo strpnostjo se povečuje možnost sožitja generacij v istem

bivališču; to pa – kakor potrjujejo tudi novejša raziskave v Franciji in drugod – lahko nekoliko oslabi težnje k osamosvajanju z ločevanjem. Vprašanje je tudi, koliko bodo mladi v slovenski Istri sledili južnoevropskemu vzoru (Italija, Španija), po katerem mladi ostajajo dalj časa v prebivališču staršev.

9. Od zapoznelega odzivanja k vnaprejšnjemu, anticipativnemu delovanju

Prostorsko urejanje dostikrat z večjo ali manjšo zamudo sledi dejanskemu dogajanju, čeprav bi moralo biti pred njim. Tako se šele *ex post*, potem ko so posamezniki, ali celo že večje število prebivalcev, uvedli spremembo, ugotavlja, da z enih ali drugih vidikov ni primerna; npr. stanovalci so si sami postavili nadstreške nad parkirnimi mesti v Kopru in Ankaranu, čemur je sledila množica odločb občinskega organa z zahtevo za odstranitev nadstreškov, kar je seveda ostalo neuresničeno. Brez vnaprejšnje afirmativne vloge se zapozneno zavrnilno odzove uprava, česar prizadeti prebivalci ne upoštevajo, kar pomeni, da vnaprej slabi njena avtoriteta.

Takšni konfrontaciji in konfliktom bi se lahko izognili:

1. če bi hitreje razkrivali in se vnaprej strokovno pripravljali na pojavljajoče se spremembe in potrebe, ne pa se le (z zamudo) odzivali nanje;
2. če se v komuniciranju z občani ne bi omejevali le na klasično oblastno delovanje, temveč bi vzpostavljali – kakor to ugotavljamo še v številnih drugih okoliščinah – bolj partnersko sodelovanje, ki bi vključevalo več medsebojnega informiranja, pa tudi strokovno svetovanje na podlagi vnaprej izdelanih vzorcev reševanja posameznih vprašanj, različnega usmerjevalnega gradiva in napotkov. Z novo informacijsko in komunikacijsko tehnologijo se možnosti za eno in drugo močno povečujejo. Če bi se prebivalci, ki želijo z nadstreški zaščititi svoje avtomobile na parkirišču – kar ni le stvar enega – lahko oprli na nekatere vzorce možnih rešitev ter se ne bi srečevali le s prepovedmi in omejitvami, bi se že s tem zmanjšala verjetnost, da se bodo lotevali različnih nesprejemljivih improvizacij.

10. Ali se približujemo 24-urni svetovni družbi?

Medtem ko dajemo znatno pozornost večji prostorski dostopnosti (do raznovrstnosti), ostajajo dokaj neopazene spremembe, ki časovno širijo izbiro – značilno je zlasti 24-urno poslovanje. Prebivalci in celo strokovnjaki opažajo večinoma le posameznosti, ne pa tudi trendov (regularnosti). V Kopru so v javnosti posvečali veliko pozornosti spornim primerom v zvezi z obratovalnim časom gostinskih lokalov. V državnem merilu se občasno zaostrijo nasprotja med sindikati in delodajalci glede večizmen-skega dela in posebno nočnega dela žensk ipd. Pri tem pa

pogrešam ozaveščenost, da gre nasploh za pomembne spremembe in za splošno približevanje »24-urni družbi« v svetovnem merilu. In to je že nekakšna logična posledica dolgoročnih procesov individualizacije in globalizacije.

Svoboda izbire se ne povečuje le z večjo dostopnostjo dobrin, storitev in idej v prostoru, ampak tudi s časovnim razširjanjem dostopnosti. To nenehoma ustvarja pritisk na razširjanje aktivnega dneva (gl. tudi Melbin, 1978) in danes se celo že nakazuje, da vstopamo v »24-urno družbo«, kar bi s časovnega vidika pomenilo najvišjo mogočo stopnjo individualizacije v vsakdanjem življenju ljudi. Po drugi strani pa prav razširjanje stikov in tokov v svetovnem merilu vodi k večji časovni razpršenosti dejavnosti ljudi v 24 urah, bodisi v geografskem bodisi virtualnem prostoru. To – kakor bomo videli – se najjasneje izraža v zvezi z delovanjem Luke Koper.

Današnje stanje na Koprskem nam po eni strani kaže vrsto 24-urnih dejavnosti »klasičnega tipa«, hkrati pa že lahko razkrivamo nekatere nove pojavne oblike. Ilustrativno lahko opozorim na naslednje:

- zdravstvo (služba nujne medicinske pomoči – Prehospitalna enota Zdravstvenega doma Koper, laboratorij, rentgen, transfuzija, dežurni zdravnik/-ca v zdravstvenem domu),
- lekarna¹¹,
- hotelirstvo (recepција),
- gostinstvo (bari, nočni klubi, diskoteke, koncertna prizorišča z gostinsko ponudbo),
- igralništvo (zahteva več poklicev – natakarij/-ice, varnostniki, krupjeji ...),
- policija,
- carinska služba;
- špedicija,
- prevoz (javni, tovorni),
- varnostne službe,
- mediji (zlasti radio – govorni nočni program, sicer samodejno predvajanje glasbe; dežurni novinarji oz. fotoreporterji),
- (poklicni in prostovoljni) gasilci,
- civilna zaščita oz. dežurni zaposleni na Upravi za zaščito in reševanje,
- kampi (recepција),
- trgovine (veriga Noč in dan),
- trgovine,
- dežurne bencinske črpalke,
- služba za pomoč na cesti (AMZS),
- meteorološka postaja,
- dom za ostarele (različni poklici – negovalke, medic. sestra, zdravnik)
- idr.

¹¹ Edina lekarna, ki na južnem Primorskem deluje 24 ur vsak dan, je osrednja lekarna na Titovem trgu v Kopru. Ob nedeljah in praznikih čez dan dežurajo tudi v Luciji, ponoči pa le lekarna v Kopru. Ob njeni posodobitvi Primorske novice (6. 1. 1998) navajajo, da je namen približati farmacevta kupcu in omogočiti boljše svetovanje, in to bolj zasebno kakor doslej. V lekarni so za paciente uredili poseben prostor za izdajo zdravil med dežurstvom, tako da ponoči ni treba čakati na cesti. Hkrati so prostor z boljšo opremo tudi funkcionalneje uporabili. Časovna specifičnost torej zahteva tudi prostorsko specifične rešitve.

Največje spremembe v časovni organizaciji vsakdanjega življenja prinašajo nove informacijsko-komunikacijske tehnologije, ki hkrati spreminjajo način delovanja že zgoraj navedenih dejavnosti. Tako lahko v nujnih primerih bodisi iz bolnišnice, pristanišča, gasilske postaje ... nemudoma pokličejo dodatno pomoč, torej omogočajo časovno bolj selektivno angažiranje, ko je zares potrebno (kar v celoti lahko močno zmanjša število stalno prisotnih, dežurnih, sodelavcev).

Kot novost podjetja Emona Obala Koper – po ameriškem vzorcu »convenience store« – so se odprle trgovine Noč in dan, ki delujejo neprekinjeno 24 ur. S podjetniškega vidika je Emona Obala tu našla tržno nišo kot dopolnilno k sicer vse večji zgoščenosti trgovin v velikih nakupovalnih središčih, kakršni sta Mercatorjev Hipermarket in Supernova. S tem se poskuša potrošniku zagotoviti občutek gotovosti, da mu bodo vsakdanje potrebščine na voljo ob katerem koli času dneva.

Vendar je uvajanje tega programa pomemben prelom s tradicionalno časovno organizacijo in hkrati povzroča vrsto konfliktnih situacij v neposredni okolici teh trgovin. Temu je bila tudi v Kopru posvečena velika pozornost (gl. na primer soboto, 24. 6. 2000), predvsem glede na pritožbe sosedov zaradi hrupnosti strank in onesnaževanja okolice¹². Zanimanje za 24-urne trgovine je predvsem med mladimi, s starostjo pa se zmanjšuje. To se zdi v skladu s splošnim odnosom starostnih kategorij do dnevno-nočne organizacije življenja.

11. Lokalni čas in globalno povezovanje: 24-urno delovanje v Luki Koper

S tem ko se krepijo povezave in tokovi ljudi, dobrin in informacij v vse širšem prostoru, se nujno relativizira lokalni čas, tako da ni več mogoče delovati v ustaljenih časovnih okvirih, npr. le podnevi. V Kopru ta vprašanja za zdaj zadevajo omejen krog ljudi, ki so vpleteni v globalne tokove. Zato je tudi pomen tukajšnje obravnave bolj v tem, kar lahko pričakujemo v prihodnje, kakor pa v tem, kar že obstaja.

Potovanja ljudi na velike in vse večje razdalje sicer postajajo pogostejša in v toliko so verjetnejše tudi razlike od običajnega dnevnega ritma v gospodinjstvu, soseščini in javnih službah. Takšna potovanja se navezujejo predvsem na letalski prevoz in na večja letališča (npr. Frankfurt), ki pa so oddaljena od Kopra in nimajo neposredne zveze z dnevnim ritmom življenja na Koprskem¹³.

¹² Stanovalci koprškega Portona so se na več mestih pritoževali zaradi kaljenja nočne miru in vandalizma ter zahtevali, da krajevna skupnost s pomočjo občine doseže skrajšanje delovnega časa ipd. Policija je poostрила nadzor pri obeh takšnih trgovinah.

¹³ Prihodi letal na Brnik in v Ronke (iz oddaljenih krajev) so le izjemoma v poznem, nočnem času.

Večje kopske banke se s sistemom SWIFT vključujejo v svetovne denarne tokove. Tako so lahko po spletu navzoče 24 ur na dan. Vendar pa opravljajo transakcije večinoma v svojem rednem delovnem času, tako da zaposlenim ni treba delati ponoči.

Najpomembnejše dejavnosti v Kopru, ki se vključujejo v globalne tokove, zadevajo pomorski blagovni promet in torej Luko Koper ter s tem povezane špedicijske nadzorne in druge službe. Dejavnosti pristanišča potekajo ves dan in se ne ozirajo na pravila lokalnega časa (npr. na običajni začetek in zaključek delovnega dne). Ladje, ki želijo vpluti v pristanišče, namreč ne morejo čakati, da bi se denimo ob 7. uri zjutraj začel običajni delovni dan. Zato so tam ves čas, 24 ur na dan, dostopne nekatere – nujne in za pomorstvo značilne – službe oziroma storitve.

Pri tem so v celoten postopek vplutja ladje v pristanišče 24 ur na dan vključene tudi obalne službe, ki v imenu države poskrbijo za osnovni nadzor in varnost – obalna policija, Uprava za pomorstvo in Carinarnica – Izpostava Luka Koper. Vse tri skupaj opravijo prvi, t. i. protokolarni obisk na krovu ladje, ko je ta še na morju.

Na videz preprosto vplutje in privez ladje v pristanišču zahteva natančno organizacijo dela več členov dejavnosti, tj. služb in njihovih storitev, pri čemer je ključna njihova 24-urna dostopnost, pa tudi dobra in jasna medsebojna komunikacija.

Adria Tow, d. o. o., in Piloti, d. o. o, prva kot vlečna in druga kot služba za pilotažo, delujeta na podlagi mesečnega, tedenskega in dnevnega delovnega načrta, ki ga za 24 ur vnaprej sestavita glede na informacije o prihodih ladij iz Uprave za pomorstvo. Za njuno delo je značilno, da se morata povsem prilagajati splošnemu (svetovnemu) ritmu plovbe. To pomeni, da poleti promet (pogostost prihoda ladij) občutno upade, povečan pa je jeseni in spomladi; večina jih pripluje v zgodnjem popoldanskem (lokalnem) času. Ob izrednem prihodu ladij imata organizirano dežurstvo; zaposleni, ki v neki izmeni sicer niso na delu, so vselej dosegljivi (navadno jih po potrebi pokličejo po mobilnem telefonu, s čimer se zmanjšuje število fizično prisotnih).

Če se v pomorstvu torej kaj upošteva, to nikakor ni lokalni čas, temveč bolj potrebe gospodarstva oziroma ritem trgovine, pa tudi naravne razmere (vreme, podnebje ipd.). Menjavanje plime in oseke, ki ga je mogoče predvideti na podlagi luninih men, je eden od glavnih dejavnikov, ki se (še vedno) upošteva pri načrtovanju prihodov in odhodov ladij v pristanišče in iz njega. Večje in težje ladje namreč za varno vplutje potrebujejo določeno globino vode, zato se kljub skrbnemu časovnemu načrtovanju (ob upoštevanju luninega koledarja) zgodi, da mora ladja na odprtem morju počakati na plimo ali na ugodnejše vremenske razmere (npr. konec neurja ali močnega vetra), da lahko steče postopek vplutja. Kljub

temu se je predvidljivost močno povečala in je skorajda neprimerljiva z nekdanim pomorskim prometom z jadrnicami, npr. med Koprom in Benetkami. Z jadrnico je tedaj – kakor še danes – plovba lahko trajala pol dneva ali pa tudi več, odvisno od vetra oziroma vremena.

12. Sklepne misli

Na podlagi opravljenega raziskovanja lahko prepoznamo, kako se nam nakazuje pot od bolj ali manj naključnega in fragmentarnega upoštevanja časovne razsežnosti družbeno-prostorskih sprememb k celovitejši in sistematični obravnavi. To pa je osnovni pogoj za ozaveščenje o številnih regularnostih v mikro- in makrodružbenem okviru; bodisi glede »življenjskih ciklusov« posameznikov in družin ter fizične infrastrukture grajenega okolja bodisi glede dolgoročnih družbenorazvojnih procesov. Z izkustveno realnostjo zavračamo postmodernistično razlago, da ne gre več za nikakršno regularnost in predvidljivost. Tako kakor je v teku globalizacija v prostoru, se povečuje tudi časovna vključenost v »24-urno družbo« oziroma – 24/7/365. Z nakazanega zornega kota pa lahko v praksi razkrivamo neizkoriščene zmogljivosti in dajemo usmeritve za razvojne programe na vseh ravneh teritorialne organizacije družbe.

Literatura in viri

Bizajl, Tomaž (preds. projektne sveta), Jelka Balaban (ur.) (1998). Razvojni projekt Koper 2020, Koper, Mestna občina, Koper.

Gabrijelčič, Peter (1997). Perspektive razvoja slovenskega podeželja v luči tranzicijskih procesov, v: Priložnosti slovenskega podeželja, Ptuj, ZLSD, str. 11–15.

Hägerstrand, Torsten (1975). Space, Time and Human Conditions, v: Karlqvist, A., Lundqvist, L., in Smickars, E. (ur.), Dynamic Allocation of Urban Space, Farnborough, Saxons House, str. 3–14.

Mandič, Srna (1996). Stanovanjska mobilnost in izbira stanovanja: koncepti in nekaj podatkov, v: Družboslovne razprave, let. 12, št. 21, 1996, str. 105–124.

Melbin, Murray (1987). Night as frontier, New York, Free Press, London, Collier Macmillan.

Mlinar, Zdravko (1986). Protislovja družbenega razvoja, Ljubljana, DE.

Mlinar, Zdravko (2008). Informatizacija, upravljanje in inovativnost v vsakdanjem življenjskem okolju, Teorija in praksa, let. 45, 1–2, str. 5–27.

Ogden, Philip E., in Hall, Ray (2000). Households, Reurbanisation and the Rise of Living Alone in the Principal French Cities, *Urban studies*, let. 37, št. 2, SPECI, str. 367–391.

Pust, Viktor, in Sendi, Richard (1997). Izhodišča za raznolikost stanovanjske gradnje in smernice za načrtovanje glede na razvojne spremembe v kvaliteti bivalnega okolja, Ljubljana, FA, UIRS.

Šarec, Aleš (1979). *Dnevi arhitekture*, AB 68/69, 1984, str. 31.

Tomšič, Daniela (1998) *Prispevek za analizo usklajenosti varstvenih pogojev in realizacije prenove na primeru obalnih mest*, Piran, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine.